

YARGISAL AKTİVİZM VE HUKUK DEVLETİ

Firdes YÜZBAŞI*

Gülbanı Uzun**

ÖZET

Yasaların anayasallık denetimi anlamına gelen anayasa yargısı, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir mekanizmadır. Şöyle ki, anayasa yargısı hukuk devletinin bir gereği olarak doğmuştur. Hemen hemen tüm sistemlerde anayasa yargısı mekanizması mevcuttur. Ancak, anayasaların aynı zamanda siyasi metinler olması ve anayasa mahkemesi hâkimlerinin siyasi eğilimleri neticesinde şekillenen kararlarının, siyasi merciinin karar alma sürecini engellemesi nedeni ile anayasa mahkemelerinin meşruiyeti tartışma konusu olabilmektedir.

Anayasa Mahkemelerinin meşruiyetinin tartışılmasının temel nedeni, yargısal aktivizm kavramıdır. Ülkedeki siyasi kültürle, hâkimlerin kişisel tutumlarıyla ilgisi bulunan kararlardan kaynaklı problemler olduğunda, yargısal aktivizm tartışmaları gündeme gelmektedir.

Çalışmamızda Anayasa Mahkemesi'nin tartışmaya açık kararlarına eleştiri yöneltenlerin sıklıkla başvurduğu bir kavram olan yargısal aktivizm kavramı ve hukuk devleti ilişkisi incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Yargısal aktivizm, hukuk devleti, yargısal denetim, anayasa yargısı.

JUDICIAL ACTIVISM AND CONSTITUTIONAL STATE

ABSTRACT

Constitutional jurisdiction, which means control of constitutionality of laws is an area of fundamental rights and freedom guaranteed mechanism. Thus, constitutional justice has emerged as a requirement of the rule of law. Almost constitutional review mechanism is available on all systems.

However, the constitutional also have political texts and constitutional court judges as a result of political trends shaped by decisions, by reason of blocking the decision-making process of political authority, the legitimacy of the constitutional court may be the subject of debate.

The main reason for the discussion of the legitimacy of the Constitutional Court is the concept of judicial activism. The political culture in the country, problems stemming from the decision which is to do with personal attitudes of judges, judicial activism debate comes up.

In this study, the concept of judicial activism is a concept that refers to those who often led to criticism of the controversial Constitutional Court decision and its relationship with the concept of the rule of law will be examined.

Keywords: Judicial activism, state of law, judicial review, constitutional jurisdiction.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Anayasa yargısı, insan haklarının güçlenmesi, korunması ve işlevselliği için meydana getirilmiş bir kavramdır. Anayasa yargısı aracılığıyla, demokratik yollarla seçilmiş olan yönetenlerin, demokrasi sınırları içerisinde kalmaları sağlanabilmektedir¹.

Doktrinde bazı yazarlarca, anayasacılık ile demokrasi arasında bir çatışma olduğu ve bu kavramların birbiriyle bağdaşmadığı ileri sürülmektedir². Teorik açıdan son derece makul ve kabul edilebilir olan anayasal demokrasinin karşımıza çıkardığı belli başlı iki sorun vardır. Birinci sorun, yasama gücünün seçilmişlerden alınıp, atanmışlara verilmesi, diğeri ise yargının aldığı kararlardır³.

Anayasallık denetimi esnasında anayasa hükmünün soyut olması ve birden fazla anlama gelmesi nedeniyle söz konusu anayasa hükmü ve kanun hükmü yorumlanarak bir karara varılır. İşte, anayasallık denetimi yapan mekanizmanın yorum yaparken nasıl ve hangi saiklerle hareket ettiği önem kazanmaktadır. Bu nedenle, günümüzde anayasa mahkemelerinin yaptığı denetimin içeriğine ve dolayısı ile sınırlarına ilişkin sorunlar yaşanmakta; karar verme aşamasında anayasa yargıcı, hukukilik denetimi aşır yerindelik denetimine kayabilmektedir.

Demokratik hukuk devletinde bu sınırı aşması durumunda anayasa yargıcını denetleyecek ve bu sakıncayı telafi edecek başka bir mekanizma da bulunmamaktadır⁴. Mahkemenin anayasaya uygunluk denetimi yaparken, soruna hukuksal açıdan yaklaşmak yerine, yasama organının iradesi olan kanunların, düzenlemelerin uygun, gerekli, zamanında olup olmadığını incelemesi yerindelik denetimidir. Mahkemenin yerindelik denetimi yapması ise, yargıçlar hükümeti ve yargısal aktivizm tartışmalarına neden olmaktadır.

Çalışmamızda Anayasa Mahkemesi'nin tartışmaya açık kararlarına eleştiri yöneltenlerin sıklıkla başvurduğu bir kavram olan yargısal aktivizm kavramı ve hukuk devleti ilişkisi incelenecektir.

A. ANAYASA YARGISININ SINIRLARI SORUNU

1. Anayasanın Yorumlanması

Anayasa Mahkemeleri, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme sürecinde, anayasada yer alan soyut ilke ve kuralları anlamlandırmakta ve somutlaştırmaktadır. Yazılı anayasaların çoğu

¹ Ümit Güveyi, 'Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi'[2012]Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 3, 137

² Fatih Öztürk, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Politik Sorun ve Yargısal Aktivizm Doktrini: Anayasa Yargı Denetimi Gerekli mi?* (Beta Yayınları 2002) 2

³Ibid2

⁴ Yusuf Ş Hakyemez, *Hukuk Ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı*(Yetkin Yayınları 2009) 439

kendiliğinden uygulanma kabiliyeti olmadığı için, anayasaya uygunluk denetimi yerine getirilirken, zorunlu olarak anayasa hükümleri yorumlanmakta ve somut durumlara uygulanmaktadır⁵.

Anayasanın ne anlama geldiğini ve nasıl anlaşılması gerektiğini hukuksal düzeyde en etkin biçimde ifade eden anayasa mahkemeleridir. Bu nedenle, anayasa mahkemelerinin aynı zamanda anayasanın anlaşılmasına da yardımcı olma biçiminde bir işlevi bulunmaktadır⁶. Bu işlevi sırasında, Anayasa Mahkemesi anayasa normlarını kıstas alarak bu normları yorumlamak suretiyle karar vermektedir. Anayasa Mahkemelerinin yorum yetkisi, diğer mahkemelerinin yorum yetkisine göre çok daha geniştir. Çünkü anayasalarda kanunlara göre daha soyut ifadelerin bulunmaktadır ve anayasalardaki bu soyut ifadelerin çokluğu, yorum faaliyetinin önemini arttırmaktadır⁷. Anayasa mahkemesi kararları yasama organı açısından bağlayıcı olduğuna göre, burada yasamanın bir anayasa hükmünü algılama ve yorumlama biçimi ile anayasa mahkemesinin yorumlama ve algılamalarından, ikincisinin ulaştığı sonucun birincisi açısından bağlayıcı olması ve bu nedenle birincisinin etkisiz kalması durumu söz konusu olmaktadır⁸. Yorum konusunun nitelendirilmesi konusunda ise doktrinde farklı görüşler yer almaktadır ve bir görüş, anayasa normlarının kendi anlamlarını içeriğinde barındırdığını ve Anayasa Mahkemesi'nin bu anlamda anayasal normlara, yorum yoluyla yeni anlamlar kazandıramayacağını, bu nedenle de Anayasa Mahkemesi'nin anayasanın sözcüsü konumunda olduğunu vurgulamaktadır⁹. Yorum konusundaki bir diğer görüş ise, anayasa normlarının içeriğinin objektif olarak anlaşılabilir olmadığını, bu nedenle birden çok anlama yorumlanabilecek bir anayasal norm hakkında, bir anlamın belirlenmesi işleminin yorum olarak tanımlanması gerektiğini belirtmektedir¹⁰.

Hakyemez' e göre; bir kurala anlam vermek durumunda bulunan anayasa yargıcı yorumlama sürecinde konuya, önyargılardan ve hatta ön anlayışından mümkün olduğunca arınarak yaklaşmalıdır. Herne kadar üyelerin bireysel olarak sahip olduğu siyasal düşünce ve ideolojilerinin anayasa yargıcını etkilemesi zayıf ise de, anayasaya uygunluk sürecinde anayasa yargıcı, ağırlıklı biçimde hukuksal çerçevenin içinde kalmaya ve anayasa yargısının sınırları dâhilinde hareket etmeye özen göstermelidir. Demokratik hukuk devletinde anayasa yargısının görevi, sadece mahkeme önüne getirilen kuralla ilgili olarak, soyut hukuktan somut hukuk türeterek, uygunluğu denetlemek olmalıdır. Anayasa mahkemelerini yasama ve yürütme gibi siyasal alanın içerisinde ve siyasal endişelerle karar veren kurumlar olarak nitelendiremeyiz¹¹.

Yorumlama faaliyeti esnasında anayasa hâkimi sahip olduğu siyasal eğilimlerle ya da siyasal saiklerle hareket etmemeli, anayasa hâkimi bu durumun en aza indirilmesi için tutarlı bir yorum teorisi geliştirerek, anayasa ilkeleri arasında hiyerarşiyi ve nedensellik bağıni vurgulayan “anayasanın bütünlüğü ilkesi”ni, duraksama halinde ise temel haklara en güçlü etkiyi olanak

⁵Ibid. 23

⁶Ibid. 23

⁷ Mehmet F Hüner, *Demokrasinin İşleyişinde Yargının Rolü Ve Meşruiyeti* (Adalet Yayınevi 2012)78

⁸ Hakyemez (n 4) 24

⁹ Güveyi (n 1) 56

¹⁰Ibid157

¹¹ Hakyemez (n 4) 26

sağlayan “mümkün olan en fazla ilkesi ya da temel haklar lehine yorum ilkesi” ni göz önünde bulundurarak bir karara varmalıdır¹².

Anayasa Hukukunda yorum diğer hukuk dallarından daha güçlü bir şekilde, soyut Anayasa ilkelerinden, hukuk somutlaştırılması ve hukuk türetilmesidir. Bununla birlikte somutlaştırma amacından saptırılarak yeni bir norm koyma fonksiyonu üstlenilmemelidir. Mahkemeler önlerine gelen sorunlara hukuksal açıdan yaklaşmalıdırlar. Anayasaya uygunluk denetiminin amacı kanunların üst norma, anayasaya uygunluğunun denetlenmesidir. Yasama organına ait bir yetkinin yargı organınca kullanılmamalıdır. Bu durum, kuvvetler ayrılığı prensibine aykırıdır ve yargıçlar hükümeti tartışmalarını gündeme getirecektir.

Anayasanın yorumunda bireyin temel hak ve özgürlükleri lehine bir durum söz konusudur. Çünkü yorum, anayasa yargısının bir unsurudur. Anayasa yargısı temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir işleve haizdir. Bu nedenle, anayasa yargısının bir unsuru olan yorum yönteminde de aynı ilkenin geçerli olması yani temel hak ve özgürlükleri güvence altına alması gerekmektedir.

2. Anayasa Yargısının Sınırı: Hukuk Devleti İlkesi

“Rechtsstaat” kelimesine karşılık gelen hukuk devleti kavramı ilk kez Almanya’da ortaya çıkmış ancak Fransa’da geliştirilmiş ve diğer ülkelere örnek teşkil etmiştir¹³. Hukuk devleti (rechtsstaat) kavramını Anglo-Sakson ve Türk sisteminde farklı kavramlar karşılamaktadır. Anglo-Sakson sisteminde “hukukun egemenliği” anlamına gelen “rule of law”, Türkiye’de ise “hukukun üstünlüğü” anlamındaki “supremacy of law” kullanılmaktadır¹⁴. Hukuk devleti idesinin temelleri ise 17. yüzyılın ortalarında İngiltere ve Fransa’da atılmış, 18. yüzyılda gelişmiş ancak Almanya’da 19. yüzyılda anayasacılık ve özgürlük hareketleriyle birlikte gelişme göstermiştir¹⁵.

Hukuk devleti ilkesi aniden ortaya çıkmamıştır. Hukuk devleti ilkesinin düşünsel temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Tarih boyunca verilen mücadeleler neticesinde hukuk devleti bir fikir olmaktan çıkıp vücut bulmuş, gelişerek bugünkü halini almıştır.

“Hukuk devleti” “polis devleti”nin karşıtını ifade eder. Polis devleti hukuk ile bağlı olmayan bir devleti ifade eder. Hukuk devleti ise hukuk kuralları ile bağlı olan bir devlet anlamına gelmektedir. 20. yüzyılın başlarında “hukuk rejimi” ne boyun eğen bir devlet biçimi olarak düşünülen hukuk devleti anlayışının temelinde, hukuksal bir dayanak olmaksızın devletin çeşitli organlarının faaliyetlerini yürütemeyeceği ilkesi yatar¹⁶. Bu bakımdan iktidarın meşruiyeti hukuka dayandığı gibi devlet, tüm işlem ve eylemlerini gerçekleştirirken önceden belirlenen hukuksal bir çerçeve içinde hareket eder¹⁷.

¹²Ferhat Uslu, *Anayasa Yargısının Sınırları Sorunu* (Adalet Yayınevi 2014) 86-7

¹³ Metin Günday, *İdare Hukuku* (10.eds, İmaj Yayınevi 2011)39

¹⁴ Mithat Sancar, *Devlet Akli Kıskaçında Hukuk Devleti* (İletişim Yayınları 2012) 32-3.

¹⁵İbid 33-40

¹⁶JacquesChevallier, *Hukuk Devleti* (Ertuğrul Cenk Gürcan, İmaj Yayınevi, 2010)6

¹⁷ Yıldırım Torun, *Hukuk Felsefesi* (Orion Yayınevi 2012)151

Böylece, devlet faaliyetlerinin esasını belirleyen mekanizma hukukun kendisi olmaktadır. Siyasi erkin davranışlarının hukuksal bir çerçevesi çizilerek devletin her türlü keyfiliğinin önüne geçilmektedir. Devlet, kendi koyduğu kurallara bizzat kendisi de uymakta ve devletin işlem ve eylemleri yargıya tabi olabilmektedir. Böylece kişilerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınmaktadır.

Hukuk devleti ilkesi “toplum sözleşme teorisi” nden beslenir. Şöyle ki, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da ve “Doğal Hukuk Okulu’nda hâkim olan bireyin devletten önce var olan bir varlık olduğu, insanların kendi iyilik ve çıkarları için aralarında sözleşme yaparak oluşan devletin görevi “insan” olan bireyin haklarını güvence altına almak fikri, Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi’nde somutlaşmıştır¹⁸. Bu anlayışa göre, devleti oluşturan insandır. İnsan olmaksızın devlet var olamaz. Çünkü insanlar çıkarlarının korunması ve kendi iyilikleri için kendi hak ve yetkilerini üstün bir erke devretmişlerdir. İnsanın bizzat kendi eliyle oluşturduğu bir teşekkül olan devletin insana hükmetmesi, insandan daha üstün ve kutsal olması beklenemez¹⁹. Bu şekilde meydana gelen devletin tek amacı vardır: insanların haklarını güvence altına almak. Bu bakımdan hukuk devleti ilkesi, liberal bir kavrayıştır.

Hukuk devleti ilkesi, devlet, birey ve hukuk düzleminde ortaya çıkan çatışma durumunda, sistemin kişisel özgürlüklerin lehine işletilmesidir²⁰.

Devleti, hukukun boyunduruğu altına alan hukuk devleti ilkesinin tam merkezinde birey yer almaktadır. Hukuk devletinin temel amacı, güçlü olan devlet karşısında zayıf olan bireyi korumaktır. Devletin bu denli sert bir biçimde sınırlandırılmasının altında devlete olan güvensizlik yatmaktadır²¹. Çünkü devlet, hukuku kendine göre yorumlayarak her an baskıcı hale gelebilmekte, kişilerin temel hak ve özgürlüklerine herhangi bir müdahalesi söz konusu olabilmektedir. Bireylerin temel hak ve özgürlükleri siyasi erkin faaliyetlerinin sınırını oluşturmaktadır.

Bir devletin hukuk devleti olarak kabul edilmesi için gerekli olan ilkeler mevcuttur. Hukuk devleti ilkesinin temel gereklerini şu şekilde sıralayabiliriz²²:

- İnsan Haklarının Tanınması, Sağlanması Ve Korunması
- Bütün Devlet Organlarının Hukuka Bağlı Olması
- Yargı Erkinin Bağımsızlığı
- Tabii Hâkim Güvencesi
- Uluslar Arası Hukuka Bağlılık
- Erkler Ayrılığının Sağlanmış Olması
- Hukukun Genel İlkelerine Saygı

Hukuk devleti ilkesi, yukarıda da belirtildiği üzere yürütme ve yasama erklerinin hukuka bağlı olmasını ve bu iki erkin yargısal denetini gerektirdiği gibi, genel olarak yargı erkinin, özelde

¹⁸Chevallier (n 16) 51

¹⁹ Torun, (n 17)142.

²⁰Ibid 151

²¹Chevallier (n 16) 49

²²Uslu (n 12) 147

de anayasa yargısı organlarının denetlenmesini gerektirir. Türkiye’de yürütme erkinin eylem ve işlemleri için, idari ve adli yargı organlarının, yasama erkinin üzerinde anayasa yargısı organı olan Anayasa Mahkemesi’nin denetimi varken, yargı organı üzerinde herhangi bir denetim bulunmamaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’nin hukuk devleti ilkesine aykırı olarak vermiş olduğu kararlar tamamen denetimsiz kalmaktadır²³. Bu durum daha çok, yargının yasama organının alanına müdahale ettiği ve aktivist bir tutum izlediği kararlarda ciddi sorunlara yol açabilmektedir.

3. Anayasa Yargısının Sınırlarının Aşılması: Yargısal Aktivizm Kavramı

Anayasa Mahkemesi kararlarıyla ilgili değerlendirmelerde sıkça kullanılan bir tabir olan yargısal aktivizm, yargıçların kamu politikalarını etkilemek için baktıkları davalarda hukuk kurlarının dışına çıkarak kişisel politik görüşlerine dayanan karar verme istekleri olarak tanımlanmaktadır²⁴.

Hakyemez’ e göre yargısal aktivizm, gerçekleştirdikleri anayasaya uygunluk sürecinde mahkemelerin, belli bir sonuç elde etmeye odaklanan aktif bir yaklaşımla, anayasa hükümlerini sahip olduğu anlamı zorlayacak ya da bazen tamamen tersyüz edecek biçimde yorumlayarak, nihai aşamada yasama tasarruflarına ilişkin olarak siyasal iradenin de hedeflemediği yeni uygulamalara yol açabilen kararlar vermeleri olarak tanımlanabilecektir²⁵.

CraigGreen, ilk olarak yargısal aktivizm teriminin Arthur Schlesinger tarafından 1947 yılında kullanılmaya başlandığını ve Schlesinger’ in yargısal aktivizmin iyi ya da kötü olduğu hususunda hiçbir beyanda bulunmadığını ifade etmektedir²⁶.

Doktriner bir tanımlama çalışmasına girişmemekle birlikte, Schlesinger’ in kayda değer değerlendirmeleri bugün de geçerliliğini korumaktadır. Schlesinger makalesinde bazı yüksek mahkeme yargıçlarını aktivist, bazılarını sınırlılık yanlısı ve bazılarını da ortada diye sınıflandırmıştır²⁷.

Schlesinger’e göre aktivistler hukuk ve siyasetin ayrılmazlığına inanmaktadırlar ve onlar, hiçbir sonuç önceden öngörülmüş olmadığı için, yargı kararlarını “*sonuç odaklı*” görmektedirler²⁸.

William Marshall, yargısal aktivizmin tek bir tanımının zor olduğunu ve yedi şekilde karşımıza çıkacağını belirtmektedir:

- a. *Çoğunluğun görüşüne karşı gelen aktivizm: Mahkemelerin seçimle iş başına gelen organların (yasama ve yürütme) verdikleri kararlara uyma noktasında gönülsüz davranmaları*

²³ Uslu (n 12) 168

²⁴ Hüner (n 2) 130

²⁵ Hakyemez (n 4) 35

²⁶ Öztürk (n 2) 117

²⁷ Ozan Ergül, ‘Berraklaştırılmayan Bir Kavram: “Yargısal Aktivizm” ’[2013] Türkiye Barolar Birliği Dergisi 104, 42

²⁸İbid 42

- b. İlk hazırlanıştaki anlayışa karşı gelen aktivizm: Metni hazırlayanların asıl niyetine veya orijinal metnin kendisine karşı çıkma
- c. İctihadi aktivizm: Mahkemelerin önceki emsal ya da içtihadi kararlara uymaması.
- d. Yetki veya görevle ilgili aktivizm: Mahkemelerin kendi görevleriyle ilgili yargısal sınırlara uymaması
- e.)Yargısal yapım: Anayasa doktrinde yeni terörler hakların yargı tarafından ortaya konulması
- f. Haksızlık veya zararın giderilmesiyle ilgili aktivizm: Yargı yetkisi kullanılarak, mahkemelerce yasama ve yürütmeye haksızlık ve zararın giderici görevler yüklenilmesi
- g. Partizan aktivizm: Yargı yetkisini kullanarak açık ve net şekilde partizanca amaçların gerçekleşmesi sağlayacak kararlar verilmesi²⁹.

Bu listede sıralanan yargısal aktivizm çeşitleri konusunda iyi ya da kötü olduğuna karar vermek oldukça zor olup, doktrinde bazı yazarlar yargısal aktivizmin iyi veya kötü olması hususunda çekimser kalmakta ve her bir kararı ayrı ayrı ele alarak inceleyip sonuca varmanın daha sağlıklı olacağı kanaatindedirler³⁰.

Zaman içinde yargısal aktivizmin farklı tanımlamaları gelişmiş, bu tanımlamaların başında yargısal aktivizmi, bir mahkemenin “diğer organların tartışmalı anayasal işlemlerini geçersiz kılması” olarak kabul eden tanımlama gelmektedir ve ABD’de bazı hukukçu akademisyenler, yasama işlemlerinin yargı tarafından geçersiz kılınmasını genellikle “yargısal aktivizm” olarak tanımlamaktadırlar³¹.

LinoGraglia ya göre, diğer devlet yetkililerinin ya da kurumların yaptığı ve anayasanın açıkça yasaklamadığı siyasa tercihlerine yargıçların müsaade etmemesidir³².

Ergül bu tanımlamayı eleştirmiştir ve anayasanın açıkça yasaklamadığı sınırlar üzerinde anlaşılmadığı sürece, yargısal aktivizm konusunda anlaşmanın mümkün olmayacağını vurgulamıştır³³.

Yargısal aktivizm konusunda, Öztürk’ e göre, Robert JustinLipkin’in görüşleri son derece dikkate değerdir. Lipkin’ e göre, yasa koyucunun üzerinde olan seçimle iş başına gelmemiş, hesap vermeyen, hayat boyu görevde kalma garantisi olan gizli bir aristokrasi ABD milletini şekillendirmektedir. Bu yargısal aristokrasinin verdiği kararların seçilmişler hatta seçmenlerin tercihinin üzerinde olduğu, bu durumunda pek çok Amerikalı tarafından bilinmediğini savunmaktadır. Yargısal aristokratların kandırmacalarından birisinin de; kendi kendini yönetmenin faydalarının seçkinlerce oluşturulan hükümete transfer edilmesi gerektiği şeklindeki anlayışın benimsetilmesi olduğudur. Bu kandırmacanın adının da yargının üstünlüğü olarak bize tanıtıldığını,

²⁹Öztürk (n 2) 118

³⁰Ibid 119

³¹Ergül (n 16) 44

³²Ibid 45

³³Ibid 45

belirtmektedir. Ayrıca Lipkin, Amerikan anayasal tarihi boyunca sınırı olmayan yargının cumhuriyetçi demokrasiyi tehdit ettiğini, ileri sürmektedir. Yazar, Yüksek Mahkeme Hâkimlerinin, Anayasa'nın anlamı hakkında son söz söylemek hakkına neden sahip olduğu sorusunu yöneltmektedir. Buna ek olarak şayet yüksek mahkeme seçim politikalarının sınırını çizebiliyorsa, yüksek mahkemenin sınırını kimin çezeceğinin belli olmadığını belirtmektedir³⁴.

Sonuç olarak, doktrinde yargısal aktivizmin tanımı konusunda bir birlik yoktur. Aktivizm yukarıda da aktarmaya çalıştığımız gibi, yorum sahibinin bakışına göre sübjektif bir değer yargısını içermektedir³⁵. Doktrinde, yargısal aktivizm genel olarak hâkimlerin verdikleri kararlarda hukukun kendilerine tanıdığı sınırların dışına çıkmaları şeklinde ifade edilmektedir³⁶.

B. YARGISAL AKTİVİZM VE HUKUK DEVLETİ

Anayasa yargısı dar anlamda, yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal olarak denetlenmesi şeklinde tanımlanmakta geniş anlamda anayasa yargısı ise devlet işlemleri üzerinde gerçekleştirilen her türlü yargısal nitelikteki anayasa uygunluk denetimi olarak ifade edilmektedir³⁷.

Egemenin hakları ve vatandaşların ödevleri biçimindeki geleneksel siyasal düşünce günümüzde tersine çevrilmiş olması, vurgunun vatandaşın daha doğrusu kişilerin ve hatta zaman zaman hayvanlar da dâhil olmak üzere haklarına ve devletin yükümlülüklerine yapılmakta olması, günümüzde kamu hukuku anlayışı uygulamada ve öğretilerde vatandaşların devlete karşı sahip olduğu hak ve özgürlüklere kaymış olması, bu özgürlüklerin ve hakların özgürlükçü bir bakış açısıyla yorumlanması sorunu, anayasa mahkemelerinin oluşmasına yol açan temel nedenler olarak sayılabilir³⁸.

Anayasa mahkemelerinin hepsi, anayasal sorunları çözümlenerek ve anayasa hükümlerinin uygulanmasını sağlayarak, siyasal iktidarın kullanılmasını biçimlendirip yönlendirerek; anayasaların sadece sembolik ve özlenen idealleri ifade eden süslü sözler olmalarının ötesinde, yaşayan belgeler durumuna gelmelerini sağlayan mahkemelerdir. Ancak anayasa mahkemelerinin hepsi, bu değerli amaçları gerçekleştirilememekte, anayasa mahkemelerinin bazıları güçsüz yapılara dönüşmekte, bazıları kamunun saygısını kazanamamakta, bazıları kararlarına uyulmasını ve siyasetçilerin istahlarını frenlemede başarılı olamamakta³⁹ ve anayasa mahkemesinin meşruluğu tartışma konusu olabilmektedir.

Aslında yargıda meşruiyet sorunu yüksek mahkemelerin ve özellikle de anayasa mahkemelerinin meşruluğu üzerine odaklanmakta olan bir sorun olup, yargı organlarının görev alanlarının dışına çıkmaya başladıkları veya genel olarak görevlerini başarı ile yerine

³⁴Öztürk (n 2) 122

³⁵Ergül (n 16) 52

³⁶Öztürk (n 2) 122

³⁷Güveyi (n 1) 146

³⁸ Mehmet Turhan, 'Anayasanın Hak Temelli Yorumu ve Anayasa Yargısı' (2007) 3Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 62, 380

³⁹Ibid 398.

getiremedikleri zaman gündeme gelmektedir⁴⁰. Bu süreçte önce yargı organınca verilen kararın meşruiyeti, sorunların devam etmesi halinde ise, yargının kendisi meşruiyet tartışmalarına konu olmaktadır⁴¹.

Anayasa Yargısı, icra ettiği fonksiyondan dolayı, siyasi niteliğe sahiptir. Kelsen' in de belirttiği gibi, anayasa mahkemelerinin yaptığı iş bir anlamda negatif yasa koyuculuktur⁴². Özellikle bu durum, soyut norm denetimlerinde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yasama organının işlemini kendisi dışında bir organ yasayı denetlemekte ve gerektiğinde iptal edebilmektedir⁴³.

Ayrıca, anayasaların büyük ölçüde siyasi metinlerdir. Siyasi metinlerin temsil kabiliyeti olmayan hâkimler tarafından yorumlanması da sorunlu bir durumdur⁴⁴. Ancak, yukarıdaki sakıncaların anayasa mahkemelerinin meşruiyetini ortadan kaldıracak seviyede olduğu söylenemeyecektir. Bu açıdan kanımızca, anayasa mahkemesinin meşruiyetine yönelik yapılan tartışmalar günümüzde anlamını bir ölçüde yitirmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, anayasa yargısı demokrasiyle birlikte ortaya çıkmış olmasına rağmen acaba demokrasilerin pekişmesinde yararlı bir kurum olarak görülebilecek midir? Bu soruya evet diyebilmek için anayasa mahkemelerinin tutumuna bakmak gerekmektedir. Demokrasisi pekişmemiş ülkelerde, anayasa mahkemeleri, hak ve özgürlükler dışında, aktivist veya müdahaleci bir tutum izlemekte ve bu durum hukukun siyasallaşmasına neden olmakta ve sonuç olarak demokrasinin aleyhine işlemektedir⁴⁵.

Günümüzde konu ile ilgili temel sorun, anayasa mahkemelerinin yaptığı denetimin içeriğine ve dolayısı ile sınırlarına ilişkin yaşanmaktadır. Karar verme aşamasında anayasa yargıcı, hukukilik denetimi aşır yerindelik denetimine kayabilmektedir ve demokratik hukuk devletinde bu sınırı aşması durumunda anayasa yargıcını denetleyecek ve bu sakıncayı telafi edecek başka bir mekanizma da bulunmamaktadır⁴⁶.

Nitekim yargı üstünlüğüne ve yargı denetimine karşı çıkanlar gerekçelerini bu teze dayandırmaktadırlar. Örneğin, yargı denetiminin tehlikeli sonuçlarından endişe eden bir temsilci, bu konudaki korkularını “Yasama organının iktidarını kötüye kullanmasından hiç korkmuyorum. Çünkü bu organ iki yılda bir halk tarafından seçilmekte ve halka karşı sorumlu bulunmaktadır. Bunun gibi, yürütme organının iktidarını kötüye kullanması da beni ürkütmüyor. Çünkü o da dört yıllık sınırlı bir dönem için iş görmektedir. Ama beni gerçekten korkutan şey, öteki organları kontrol imkânına sahip olan yargı organının bütün iktidarı elle geçirmesidir” diyerek açıklamıştır⁴⁷.

⁴⁰Hüner (n 2) 122

⁴¹Ibid

⁴²Öztürk (n 2) 46

⁴³Ibid

⁴⁴Hüner (n 2) 124

⁴⁵Turhan (n 38) 402

⁴⁶Hakyemez (n 4) 439

⁴⁷Tuncer Karamustafaoğlu, ‘Anayasa Yargısının Önemli Sorunları (1968) 34 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 25, 91

Anayasa Mahkemesi ve mahkemenin verdiği kararların kesin hüküm niteliğinde olması, anayasa mahkemesine yargı organları içinde, üst bir mahkeme olma özelliği yanında, ayrıcalıklı ve öncelikli bir mevki vermiştir. Anayasa Mahkemesi bir “anayasa organı” olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu durum yasama organı ile yüksek yargı organını karşı karşıya getirmiştir. Siyasi konularda yasama organının işlevsiz hale gelmesine sebep olmuştur⁴⁸. Bu durumda, yukarıda değindiğimiz üzere hukuk devleti ilkesini hali ile zedelemektedir.

Bu nedenle doktrinde TBMM’ye anayasa mahkemesinin bu nitelikteki kararlarına karşı birtakım araçların sunulması gerektiği belirtilmektedir. Bu önerilerden biri yasama organına verilecek askıya alıcı veto yetkisidir. Bu yetki ile TBMM anayasa mahkemesi kararlarını veto edebilecek, TBMM’nin veto ettiği anayasa mahkemesi kararları yürürlüğe giremeyecektir. Ancak doktrinde bu görüşü savunanlara göre askılayıcı veto yetkisinin kullanılabilmesi karar kategorileri çok iyi değerlendirilmeli ve bu yetki anayasa değişikliği gerçekleştirebilecek bir yasama çoğunluğuna tanınmalıdır. Böylelikle, Anayasa Mahkemesi’nin ürettiği krizlere çözüm oluşacaktır. Son söz de meşruyetin asıl temsilcisi olan milletin temsili organına verilecektir⁴⁹.

Unutulmamalıdır ki, anayasal sistem için en büyük tehdit, yargı iktidarının yürütme ve yaşamaya dair yetkileri üstlenmesidir⁵⁰. Yargıcın bir kanun koyucu gibi hareket etmesi hukuk devleti ilkesini zedeleyecektir. Yargıç kendi yetkilerinin sınırlarını bilmelidir. Sınırlarını aşmamaya özen göstermelidir. Yargıç, yasama fonksiyonun gasp etmemelidir. Kanun koyucunun yasama takdirinin kötüye kullandığını ve hukuk kuralının anayasaya uygun düşmeyen keyfi bir kural olduğuna inanırsa, o zaman bu kuralı veya kanunu hükümsüz kılmalıdır⁵¹. Bu noktada, ilk olarak anayasa mahkemesi yargıçlarının kendi kendilerini sınırlandırma (judicial self-restraint) gibi bir özelliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bir başka deyişle, anayasa yargıçları aktivist bir tutum yerine kendi kendini sınırlandırma yaklaşımı izlemelidir. Anayasa yargısı bazı şeyleri yapma iktidarını engellemektedir. Bu nedenle anayasa mahkemesi, devletin diğer siyasal organlarına gerekli saygıyı göstererek, gücünü ılımlılık veya ölçülülük içinde kullanmalıdır⁵².

Nitekim siyasi saiklerin ağır bastığı mahkeme kararlarından devleti sınırlayacak bir hukuk çıkmayabilir. Bu kararlar ayrıca sırf mahkemelerden sadır oldukları için, hukuk olmaz ve hukuk otoritesine sahip olmaz⁵³.

Mahkemeler yetki alanlarının dışına çıkarak hukuka aykırı davranmaları, toplumda yargıya ve hukuka olan güveninde zayıflamasına sebep olacaktır. Yargının benzer durumlar için farklı yönde kararlara imza atabileceği şüphesi hukuk güvenliğinin sarsılmasına neden olur. Bu husus

⁴⁸Şerife Gül Arıman, “Yargısal Aktivizm ve Yasama Erkinin Gaspi” <<http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIII/119.pdf>> erişildi 14.11.2014, 73

⁴⁹ Uslu (n 12) 170

⁵⁰Mustafa Şentop, ‘Yargıçlar İktidarı’, Zaman Gazetesi (Türkiye, 2 Mayıs 2007)

⁵¹ Karamustafaoğlu (n 47) 97, Arıman (n 48) 83

⁵²Turhan (n 38) 398

⁵³Mustafa Erdoğan, ‘Demokrasi Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği’, [2011] İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 20, 40

demokrasi açısından da önemlidir. Zira bir demokrasinin sağlıklı işleminin değişkenlerinden birini, hukuki uyumsuzlukların adaletli bir şekilde çözüldüğüne olan inanç oluşturmaktadır⁵⁴.

Yargısal Aktivizmin hukuk devletine katkılarını sadece olumsuz olarak nitelenmek çalışmamız açısından eksik bir değerlendirmeye sebep olur. Çünkü günümüzde batıdaki anayasa mahkemeleri ve ABD'deki Federal Yüksek Mahkeme, genel olarak vermiş olduğu kararlarda özgürlükçü açılımlar sergilemişlerdir. Ayrıca toplumu değiştirme, değişikliklere ayak uydurma gibi bir işlevi de yerine getirmişlerdir⁵⁵.

Örneğin Amerikan anayasal tarihinde, “*yargısal aktivizm*” tartışmalarının yaşandığı en bilinen örneklerden birisi, *Brown v. Board of Education* davasında Yüksek Mahkeme'nin vermiş olduğu karardır. Yüksek Mahkeme bu kararıyla, “*ayrı ama eşit*” ilkesi çerçevesinde siyah ve beyaz ırktan çocukların farklı devlet okullarında eğitim almalarının zorunlu kılınmasını anayasaya aykırı bulmuştur. Bu kararın verildiği 1953 yılında, karara yönelik eleştirilerin başında kararın “*katıksız bir aktivizm*” örneği olduğu iddiası gelmektedir. İddia sahiplerine göre, söz konusu kararın ahlaken ve siyaseten savunulabilir; fakat kararın anayasal dayanağı yoktur. Ama bugün Yüksek Mahkeme'nin bu kararı çok eleştirilmemektedir⁵⁶.

Peki, Türk Anayasa Mahkemesinin sergilediği yargısal aktivizm nasıldır? Ülkemizde, anayasa mahkemesinin sergilediği yargısal aktivizm, insan hakları ve hukuk devletinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla ciddi şekilde sapmaktadır. Mahkemenin yargısal aktivizmi, birey özgürlüklerini çoğunluk karşısında güvence altına almaktan çok, devletin ideolojik önceliklerini koruma amacına yöneliktir. Bunun nedeni bir ölçüde anayasanın bu nitelikte bir aktivizme elverişli düzenlemelere sahip olmasıdır. Ancak asıl sebep, mahkemenin, anayasa hükümlerini yorumlama anlayışıdır. Türk Anayasa Mahkemesinin 1961 ve 1982 Anayasaları döneminde sergilediği aktivizm, yargısal aktivizm kavramının sınırlarını zorlayacak bir nitelik taşımaktadır. Bu yargısal aktivizm türünü, Batı demokrasilerindeki yargısal aktivizmden farklılaştırmak adına, *devletçi ve ideolojik bir yargısal aktivizm* olarak nitelendirmek mümkündür⁵⁷. Anayasa Mahkemesinin sergilediği bu tutum yanlıştır.

Anayasa mahkemeleri liberal değerlere bağlı kalarak hak-temelli veya hak-eksenli bir yorum biçimi kabul etmelidirler. Çünkü mahkemeler, devleti ve devletin resmi söylemini değil de, bireylerin hak ve özgürlüklerine öncelik veren bir yorumla anayasayı okuyabilirlerse, anayasa yargısı demokratik meşruluğu çoğaltan ve demokrasinin pekişmesine neden olan bir kuruma dönüşecektir. Bugünkü dünyada geleneksel noktada insan hakları ulusal irade ile demokrasinin tanımsal unsurunu oluşturmaktadır. İnsan haklarının korunması da anayasa mahkemelerinin meşruluk temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, anayasa yargıçları kararlarını bireylerin haklarını korumayı amaçlayan bir siyasal ilkedan kaynaklanan görüşlere dayandırmak zorundadır⁵⁸.

⁵⁴Hüner (n 2) 124

⁵⁵Hakyemez (n 4) 439

⁵⁶Ergül (n 16) 41

⁵⁷Yavuz Atar, ‘Anayasa Mahkemesi’nin Yeniden Yapılandırılması [2008] *Anayasa Yargısı* 25, 98

⁵⁸Turhan (n 38) 402

Bu yüzden anayasa yargıçlarının devletin kutsandığı bireyin hak ve özgürlüklerinin temel milli yararlar gibi muğlak ve hikmet-i hükümeti meşrulaştırıcı kavramlarla sınırlandırıldığı bir anlayışı meşrulaştıran kararlardan kaçınması gerekmektedir. Çünkü devletin resmi ideolojisinin hassasiyetlerine uygun karar vermeye eğilimli anayasa yargıçları, kendilerinden beklenen ve en önemli işlevlerinden biri olan yasama organını denetleyerek, hak ve özgürlükleri güvenceleme işlevini yerine getiremeyecektir. Bu durum ise anayasa yargısının tarafsız olmadığına dair şüphelerin yaygınlaşmasına, anayasa yargısına olan/olması gereken güvenin sarsılmasına anayasa yargısının meşruluk krizine girmesine yol açar. Meşruluğu sorgulanan bir anayasa yargısından da, hukukun üstünlüğünü sağlama işlevini yerine getirmesini beklemek çok zordur⁵⁹.

Anayasa mahkemelerinin varlık nedeni, bireyin devlet iktidarı karşısında sahip olduğu özgürlükleri güvence altına alan anayasa hükümlerini parlamento çoğunluğuna karşı korumaktır. Başka bir deyişle, anayasa mahkemeleri parlamentonun çıkardığı kanunları anayasaya uygunluk denetiminden geçirirken, aslında bireyin anayasada güvence altına alınan özgürlüklerini koruyup kollamaya çalışmaktadır. Bunun yanında anayasa mahkemeleri, parlamentonun çıkardığı kanunları, anayasada öngörülen şekliyle güçler ayrılığı ilkesine uygun bir devlet örgütlenmesinin sağlanması açısından da denetime tabi tutmaktadır. Anayasa yargısının demokratik hukuk devletindeki varlık nedeni de bireyin özgürlüklerinin korunması ve anayasada öngörülen şekliyle devlet kurumlarının yetki ve sınırlarının (anayasal güç dengesinin) korunmasıdır⁶⁰.

⁵⁹ Ferhat Uslu, 'Anayasa Yargısının Meşruluğu Sorunu Işığında Türk Anayasa Mahkemesi', (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2008) 171

⁶⁰ Yusuf Şevki Hakyemez, 'Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi Bağlamında Günümüzde Ortaya Çıkan İki Sorun: Yerindelik Denetimi Tartışmaları ve Ulusal üstü Örgüte Üye Devletlerdeki Anayasa Yargısının Konu Bakımından Sınırlandırılması' [2007] *Anayasa Yargısı* 24, 529

SONUÇ

Demokrasinin sürdürülebilmesi için siyasal iktidarın sınırlandırılması bir zorunluluktur. Bu nedenle, insan hakları ve hukuk devleti, günümüz demokrasileri için yeri doldurulamaz kavramlardır⁶¹. Bu doğrultuda, bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahalenin uzun yıllarca sadece yürütme organından geleceğine dair inancın değişmiş ve yasama organının keyfi davranışlarının önlenmesi gerektiğinin anlaşılmış ve anayasa yargısına ihtiyaç duyulmuştur. Günümüzde temel gayesi demokrasi ve insan haklarını korumak ve bu soyut kavramların işlevselliğini sağlamak olan anayasa yargısı bir sistemi, soyut bir kurumu ifade etmektedir ve bu sistemin ülkeler bazındaki somutlaşması, yargısal denetimi gerçekleştirmekle yetkili kılınan organ, bundan da öte, iş bu organa tanınan yetkiyi kullanmakla donatılmış gerçek kişilerde görülebilmektedir⁶². Bu doğrultuda, ülkemizde ve diğer birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Anayasa Mahkemesi ve bu kurumun üyeleri olan gerçek kişi hâkimler, anayasa yargısı sisteminin somut halini teşkil etmektedirler.

Ancak, anayasa yargısının meşruluğu da tartışılan konulardan biridir. Anayasa yargısının meşru kabul edilmemesi gerektiği konusunda görüşler varlığını sürdürmektedir. Kanımızca, temel hak ve özgürlükleri korumayı amaçladığından, artık anayasa yargısının gereksiz olduğu tartışmaları geçerliliğini yitirmiştir ve hukuk devleti, anayasa devleti, anayasanın üstünlüğü ilkelerini kabul eden bir sistemde, anayasa yargısının meşruiyeti tartışmaları olmamalıdır.

Günümüzde konu ile ilgili temel sorun, anayasa mahkemelerinin yaptığı denetimin içeriğine ve dolayısı ile sınırlarına ilişkin yaşanmakta, karar verme aşamasında anayasa yargıcısı, hukukilik denetimi aşır yerindelik denetimine kayabilmektedir ve demokratik hukuk devletinde bu sınırı aşması durumunda anayasa yargıcısını denetleyecek ve bu sakıncayı telafi edecek başka bir mekanizma da bulunmamaktadır⁶³. Bu noktada, yargısal aktivizm tartışmaları gündeme gelmektedir.

Yargısal aktivizm anayasallık denetimi esnasında anayasa hâkimlerinin anayasanın kendilerine çizdiği yetki sınırları aşarak bir karara varmaları durumudur. Yargısal aktivizm anayasa hâkimlerinin anayasanın anlamını zorlayarak siyasi merciinin hiç istemediği bir sonuca ilişkin karar vermesidir. Bu nedenle, yüksek mahkemelerin siyasal alana girmekten özenle kaçınması gerekmektedir; nitekim yargısal aktivizm siyasal alana bir müdahale teşkil ettiğinden demokrasilerde kaçınılması gereken bir durumdur.

Yargısal aktivizmin olumlu ve olumsuz yönleri mevcuttur. Bireyin temel hak ve özgürlüklerini koruyucu ve geliştirici yönü olumlu, erkler ayrılığı ilkesinin zedelenmesi ise olumsuz taraftır. Erkler ayrılığı ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması hukuk devletinin temel ilkelerindedir. Yargısal aktivizm, temel hak ve özgürlükleri genişletici isehukuk devletine katkı sağlamakta, yargı organının yasama organının yerine geçip karar vermesi durumunda ise, hukuk devleti ilkesini tahrir etmektedir. Bu nedenle, yalnızca temel hak ve özgürlükleri korunması amacına hizmet eden yargısal aktivizm, olumlu kabul edilmelidir.

⁶¹Hüner (n 2) 142

⁶²Güveyi (n 1) 157

⁶³Hakyemez (n 4) 439

Çünkü yargı organının en önemli işlevlerinden biri yürütme ve yasama organlarına verilen geniş yetkiler karşısında bireylerin hak ve özgürlüklerini korumaktır. Anayasa Mahkemesinin kuruluş amaçlarından en önemlisi olan bu görevin yerine getirilmesi yani temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla yapılan yargısal aktivizmin olumlu kabul edilmelidir; çünkü anayasa yargısının demokratik hukuk devletindeki varlık nedeni de bireyin özgürlüklerinin korunmasıdır. Eğer, anayasa mahkemeleri özgürlük lehine yorum yaparlarsa, 1982 Anayasası gibi temel hak ve özgürlükler noktasında belli sorunları halen bünyesinde taşıyan bir anayasanın hükümleri uygulamada özgürlükçü açılımlarla yeniden anlamlandırılabilir⁶⁴.

⁶⁴Hakyemez (n 60) 567

BİBLOGRAFYA

- Arıman ŞG, “Yargısal Aktivizm ve Yasama Erkinin Gaspı” <<http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIII/119.pdf>> erişildi 14.11.2014
- Atar Y, ‘Anayasa Mahkemesi’nin Yeniden Yapılandırılması [2008] *Anayasa Yargısı* 25
- Chevallier J, *Hukuk Devleti* (Ertuğrul Cenk Gürcan, İmaj Yayınevi, 2010)
- Erdoğan M, ‘Demokrasi Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği’, [2011] İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 20
- Ergül O, ‘Berraklaştırılmayan Bir Kavram: “Yargısal Aktivizm” ’ [2013] Türkiye Barolar Birliği Dergisi 104
- Günday M, *İdare Hukuku* (10.eds, İmaj Yayınevi 2011)
- Güveyi Ü, ‘Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi’ [2012]Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 3
- Hakyemez YŞ, ‘Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi Bağlamında Günümüzde Ortaya Çıkan İki Sorun: Yerindelik Denetimi Tartışmaları ve Ulusal üstü Örgüte Üye Devletlerdeki Anayasa Yargısının Konu Bakımından Sınırlandırılması’ [2007] *Anayasa Yargısı* 24
- Hakyemez YŞ, *Hukuk Ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı* (Yetkin Yayınları 2009)
- Hüner MF, *Demokrasinin İşleyişinde Yargının Rolü Ve Meşruiyeti* (Adalet Yayınevi 2012)
- Karamustafaoğlu T, ‘Anayasa Yargısının Önemli Sorunları (1968) 34 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 25
- Öztürk F, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Politik Sorun ve Yargısal Aktivizm Doktrini: Anayasa Yargı Denetimi Gerekli mi?* (Beta Yayınları 2002)
- Sancar M, *Devlet Akli Kısılcacında Hukuk Devleti* (İletişim Yayınları 2012)
- Şentop M, ‘Yargıçlar İktidarı’, Zaman Gazetesi (Türkiye, 2 Mayıs 2007)
- Torun Y, *Hukuk Felsefesi* (Orion Yayınevi 2012)
- Turhan M, ‘Anayasanın Hak Temelli Yorumu ve Anayasa Yargısı’ (2007) 3 Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 62

Uslu F, ‘Anayasa Yargısının Meşruluğu Sorunu Işığında Türk Anayasa Mahkemesi’, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2008)

Uslu F, *Anayasa Yargısının Sınırları Sorunu* (Adalet Yayınevi 2014)